

TARİHÎ OLAYDAN MENKİBEYE, MENKİBEDEN ŞAHESERE [KERBELA OLAYI VE *HADİKATÜ'S-SÜEDA*]

* GÜNGÖR, Şeyma
TÜRKİYE/TURÇIA

ÖZET

“Edebiyat Eserlerinin Gelişmesinde Halk Kültürü Mirasının Yeri” bölümünde yer alan bu bildiri tarihî bir olayın zaman içinde halk tarafından menkıbeler hâlinde anlatılması, edebî bir şaheserin yazılmasında bu kültür mirasının yeri konusu; Kerbela olayı ve Fuzulî'nin *Hadikatü's-Süeda* adlı eserinden hareketle örneklendirilmeye çalışılacaktır.

H.10 Muharrem 61/M.10 Ekim 680'de, Hz. Hüseyin'le Emevî hükümdarı Yezid kuvvetleri arasında cereyan eden Kerbela savaşı, İslâm tarihinin en önemli olaylarından birisidir. Hz.Hüseyin ve taraftarlarının şehadetiyle sonuçlanan bu savaş, cereyan ettiği günlerden itibaren Müslümanlar arasında derin tesir bırakmış, günümüze kadar devam eden dinî, siyasî olayların başlangıcı olmuştur.

Kerbela vakası siyaset bakış noktasından değerlendirilirken, bu olayda öldürülen Hz. Hüseyin, özellikle Kerbela'da gösterdiği metanet ve yiğitlik dolayısıyla İslâm âleminde çok sevilmiş, yüceltilmiştir. Şehadetinin hikâyesi, sözlü kültür ortamında nesilden nesile aktarılırken, hakkında manzum ve mensur pek çok eser meydana getirilmiştir. Kerbela vakası anlatılmaya devam edilirken, hem olayın cereyan şekline hem de Hz. Hüseyin'e olağanüstü nitelikler atfedilmiş, böylece tarihî bir olay, efsanevî niteliğe bürünürken, tarihî bir şahsiyet olan Hz. Hüseyin de, olağanüstü özelliklere sahip menkıbevî bir hüviyet kazanmıştır.

Tarihî olay, ilk yazılı kayıtlardan itibaren tarih kitaplarında, “maktel” adı verilen tarihî-edebî eserlerde bu menkıbevî özelliklerle yer almış; zamanla yeni olayların ve farklı yorumların getirdiği yeni unsurlarla zenginleşerek şaheserlere konu olmuştur.

* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. gseyma@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Kerbela olayı, Hz. Hüseyin, menkıbe, Fuzûlî, şaheser, *Hadikatü's-Süeda*.

ABSTRACT

This paper which will be presented at “**The Significance of Folklore Culture in Evolution of Literary Works**” section, explains how a historical event is told by people as a legend for generations and the aspect of cultural heritage in literary works with examples from Karbala incident and Fuzûlî's *Hadikatu's-Süeda*.

Karbala Battle which took place on 10 Muharram 61 (10 October 680) between Imam Hussein (AS) and Yazid I's (ruler of Umayyad Caliphate) forces is among the most significant events of Islam history. This battle which ended with martyrdom of Imam Hussein (AS) and his brothers-in-arms had a very deep influence on Muslims and became the origin of many religious and political events since then.

When Karbala incident was assessed by politics point of view, Imam Hussein (AS) who was killed during the battle at Karbala, especially due to his determination and bravery was beloved and revered among all Muslims. His martyrdom is told for many generations and became the theme of many literary works. While Battle of Karbala was told orally for generations, many supernatural features were attributed both to unfolding of events and to Imam Hussein (AS) himself; hence a historical event became a rather mythical one and Imam Hussein (AS) became a legendary character.

Both in history books and historical-literary works that are named maqtals, since the very first examples, this event is told with mentioned supernatural and legendary elements in place. For centuries this historical event enriched with many elements originated by different interpretations.

Key Words: Karbala incident, Imam Hussein (AS), epic, Fuzûlî, magnificent, *Hadikatu's-Süeda*.

1. Tarih, Tarihî Olay ve Tarih Yazıcılığı

Kerbela olayı ile ilgili yazılı kaynaklar kronolojik olarak tarandığında, ilmî tarihçilik anlayışı dışında yazılan (XIX-XX.yüzyıllar) tarih kitaplarında ve edebî eserlerde olayın tarihî realitenin yanında, menkıbevî niteliğiyle de yer aldığı görülür. Konumuzla ilgili olarak tarih, tarihî olay, tarih yazımı, kaynaklar ve sözlü tarih üzerinde kısaca durmak istiyoruz.

Geçmişte yaşanmış olaylar dizisine, olayların oluş zamanına **tarih** denildiği gibi, bu vakaların belli düzenle anlatılmasına veya yazılmasına da **tarih** denilir. **Tarihî olay** tarihle ilgili, eskiden cereyan etmiş vaka demektir.

İlk örneklerden itibaren zamanla gelişen **tarih yazımında** değişiklik olmuş ve “hikâyeci (rivâyetçi) tarih”, “öğretici (pragmatik) tarih” ve “araştırmacı tarih” olmak üzere başlıca üç tarz ortaya çıkmıştır. Tarihçiliğin babası kabul edilen Herodot (Herodotus) (M.Ö. 484, M.Ö. 425)’un gördüğü, işittiği olayları seçerek belli bir düzenle bir araya getirip hikâyeye tarzında anlattığı tarih yöntemine “**hikâyeci tarih (rivâyetçi tarih)**” denir. Efsanelere, dolayısıyla olağanüstü durum ve varlıklara yer verilen bu tarzda zaman ve yer belirtildiğinden, anlatım kurguya dayalı hikaye olmaktan ayrılarak, tarih niteliği kazanır. Thukydides (M.Ö. 460-400)’in öncülüğünü yaptığı ve Grek, Roma, bazı İslâm tarihçilerinin de benimsediği tarih anlayışı “**öğretici tarih (pragmatik tarih)**”tir. Bu tarzda gaye geçmiş olaylardan ders almak, okuyucuya ahlakî ve öğretici duygular aşlamak olduğu için, yazımda önemli şahıslara geniş yer verilmiş, bu şahıslar idealleştirilerek, âdeta insanüstü varlıklar halinde sunulmuştur¹ (Kütükoğlu: 7-8). İslâm’da Kur’an ve hadislerin kaydıyla başlayan tarihçilik, **megazî, siyer, tercüme-i hâl** yazımı ile gelişme gösterir. İslâmiyet’te özellikle ilk üç yüzyıl içersinde kaleme alınan tarih kitaplarında hikâyeci tarihçilik (rivâyetçi tarih) ve öğretici tarihçilik anlayışı hâkim olmuş, hatta bu tarz bazı tarihçiler tarafından XIX. yüzyıla kadar devam ettirilmiştir. Taberî (ö.H.310/M.923) rivayetçi tarihçiliğin en önemli temsilcisidir.

Tarih Yazımının (Sözlü ve Yazılı) Kaynakları: Tarih yazarı, kaleme aldığı olayı genellikle bizzat görmez, konu hakkında bilgi veren kaynaklardan faydalanarak, doğru ve gerçekleri ifade etmeye çalışır. Tarihe bilgi veren malzeme içinde, olayın cereyan ettiği devre ait olanlarına *ana kaynak*, vakanın geçtiği devre yakın zamanda veya devrinin kaynaklarından faydalanılarak meydana getirilmiş olanlarına, *ikinci derecede kaynak* denilir. Bir tarihçi eserini yazarken önce ana kaynaklara, bu belgeler yoksa veya eksikse ikinci derecede kaynaklara başvurur. Yazılı kaynakların veya kitabe, çizim ve görüntü gibi maddî kalıntıların bulunmadığı durumlarda yahut onlara yardımcı olarak *sözlü kaynaklardan* faydalanılır. Bunlar *sözlü kültür ortamında* oluşan, nesilden nesile şifahî olarak aktarılan hatıralar, mitler, şiirler, destanlar, efsaneler, menkıbeler, fıkralar, atasözleri, tarihî hikayelerdir (Kütükoğlu: 17-19).

¹ XIX. asırda başlayan ilmi/araştırmacı tarih tarzında önceye göre önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu tarih yazımında, sebep, sonuç ve olaylar arasındaki ilişkiler mantıklı bir analize tabi tutularak kaleme alınır. Bütün tarih tarzlarında gerçeğin nakli söz konusu olmakla birlikte, hikayeci ve öğretici tarihte yer alan anlayışta inanç kaynaklı/menkıbevî olağanüstü durumlar da gerçek kabul edilir (Kütükoğlu: 7-8).

İnsanların zaman içinde oluşturduğu maddî ve manevî değerler bütünü diye de tarif edilen *kültür*; sonraki kuşaklara genellikle söz ve yazı ile taşınır. *Sözlü kültür*, kültürün *sözlü kültür ortamı* içinde, sözle veya sözsüz olarak aktarılmasıdır. Bir toplumdaki sözlü kültür o toplumu meydana getiren halkın geniş iştiraki ile oluştuğundan, *yazılı kültüre* nispetle toplum hayatında çok daha fazla kabul görür ve benimsenir (Yıldırım:37-38).

Hatıra, bilgilendirme gibi amaçlarla anlatılan olayların çoğu, zamanla unutulurken, toplumsal hafızada yer alacak kadar önemli konular yaşama-ya devam eder. Toplumu temsil eden anlatıcılar tarafından, şifahî aktarımlarda genel kural ve kalıplarla² dile getirilen anlatılar, zamanla *sözlü gelenek* (oral trational)in doğmasına sebep olur. Olayın oluştuğu günlerde anlatılanlar da ve/veya yazılanlarda olay, büyük ölçüde gerçekliğini korurken, birkaç nesil sonra, sözlü gelenek içinde değişikliğe uğrayarak tarihî realiteden uzaklaşabilir. Sözlü kültür ortamı içinde anlatılan olayların aktarıldığı çalışma alanına *sözlü tarih (sözel tarih)* denilir.

Yazılı Kültür Ortamı ve Tarih Yazımı: İlk anlatımdan sonra olay, ikinci, üçüncü vb. nesil tarafından hafızalarda kaldığı kadarıyla aktarılırken bu süre içinde resmî katipler, şairler, tarihçiler tarafından da kaleme alınabilir. Böylece yazıya aktarılan zaman dilimi içindeki sözlü anlatım, kayıt altına alınır. Bu bilgileri çağın tarih yazım yöntemiyle kayıt altına alan *sözel tarihçiler* (oral historians) içinde, yazmakta oldukları tarihî olayın cereyan ettiği zaman süresinde yaşayanlar yazdıklarını, olaya şahit olanlar veya ikinci, üçüncü ağızdan anlatıcılarla karşılaştırma, kontrol etme imkânına sahiptirler. Buna karşılık *sözlü geleneği* yazıya aktaran tarihçi, aradan birkaç nesil geçtiğinde, başka belge olmadığı durumlarda, olayı sözlü tarihte anlatıldığı şekilde kaydederler. Bu eserlerden faydalanılarak yazılan tarihlerde olay, *sözlü gelenekte* teşekkül ettiği şekilde kaleme alınmaya devam edilir (Vansina; 12-13).

Eski tarih yazımında konuyu ele alış şüphesiz onu anlatan/yazan kişi veya kişilerin konumuna, birikimine ve anlatış gayesine göre farklılık gösterir. Tarihî olayın anlatımında/yazılmasında; hatıra anlatmak, haber vermek, merakı gidermek, psikolojik tatmin gibi sebeplerden başka açıklama, eğitim ve sanat eseri meydana getirme gibi sebepler de söz konusu olabilir.

Eserin yazarı tarihî veya edebî bir eser meydana getirme gayesine göre,

² “Sözlü kültür unsuru, *sözlüdür*: kendine ait bir geleneği vardır; versiyonlar yaratma kabiliyetine sahiptir, ortak kabul eseridir; ortak yaratıcılığa bağlıdır; kalıplaşmaya müsaittir.” Dursun, Yıldırım, “Tarih Yazımı ve Sözlü Kültür Ortam Kaynakları”, *Türk Bitiği, Araştırma/İnceleme Yazıları*, Ankara1998, s.41.

olayı yazılı ve/veya sözlü kaynaklardan faydalanarak yeniden kaleme alabilir. Vaka manzum olarak edebî bir eser hüviyeti ile terennüm edilirken, mensur eserler de nesrin imkânları dâhilinde bedîî değer kazanabilir.

2. Tarihi Olay Niteliğiyle Kerbela Vakası

H. Muhammed'in vefatı ile başlayan hilafet konusundaki anlaşmazlık özellikle H. Osman'ın halife seçilmesi ile artar. H. Osman'ın akrabalarını önemli mevkilere ataması, onların Arap olmayanlara karşı olumsuz tutumları, ekonomik değişiklikler ve daha bir çok sebepler, halife karşıtlarının artmasına sebep olur. Zamanla genişleyen isyan, H.18 Zilhicce 35/M.17 Haziran 656'da halifenin öldürülmesiyle sonuçlanır.

Bu karışıklık içinde H. Ali halife olursa da H. Osman'ın yeğeni Suriye valisi Muaviye b. Ebu Sufyan hilafetini kabul etmez. H. Ali ve Muaviye kuvvetleri arasında cereyan eden Sıffin Savaşı ve Hakem Olayı'ndan sonra Muaviye halife ilan edilir. Bu durum H. Ali taraftarları arasında ayrılığa sebep olur. Çıkan anlaşmazlık sonucunda halife öldürülür (H.40-M.661). H. Ali'nin katlinden sonra büyük oğlu Hasan Kufelilerin desteği ile Irak'ta halife ilan edilir. Hilafeti şahsında toplamak isteyen Muaviye büyük bir ordu ile Kufe'ye yürür. Ona karşı koyacak askerî gücü olmayan H. Hasan, kardeşi Hüseyin'in karşı gelmesine rağmen, Muaviye adına hilafetten vazgeçer, bir müddet sonra öldürülür (H.49/M.669).

Muaviye'nin kurduğu Emevî devleti, pek çok yerde mukavemetle karşılaşır. Bu direnişin sebeplerinin başında, Benî Ümeyye'nin hilafeti zorla elde ettikleri kanaatinde olanların bulunması, Arap halkını diğer Müslüman milletlerden üstün görmeleri gibi sebepler vardır. Bütün direnişe rağmen Muaviye siyasî birliği sağlamayı başarır. Bununla birlikte hayatının sonlarına doğru oğlu Yezid'i veliaht tayin etmesi, etkisi asırlarca devam edecek huzursuzluğun doğmasına sebep olur.

Muaviye'nin vefatından (H. 60 / M. 680) sonra Yezid halife olur. H. Hüseyin hilafeti meşru hakkı kabul ettiğinden Yezid'in halifeliğini kabul etmez. Bunu duyan Kûfeliler ona mektuplar ve elçiler göndererek halifeliğini kabul etmeye hazır olduklarını bildirdiler. H. Hüseyin durumu araştırması için gönderdiği Müslim b. Akil'den aldığı iyi haberleri üzerine, yakınları ve ailesi ile birlikte Mekke'den Kûfe'ye doğru yola çıkar (H.8 Zilhicce 60/M.11 Eylül 680). Durumu haber alan Yezid, Basra valisi Ubeydullah b. Ziyad'ı Kûfe'ye de vali tayin eder. İbn Ziyad, kısa zamanda duruma hâkim olur ve Müslim b. Akil'i şehit ettirir. H. Hüseyin Kûfe'ye doğru ilerlerken Müslim'in öldüğünü ve Kûfe halkının aleyhine döndüğünü

nü öğrenir. Geri dönmek ister, fakat Müslim b. Akîl'in intikamını almak isteyen yakınlarını yalnız bırakamaz. Kûfe'ye doğru ilerlerken, yolunu kesen İbn Ziyad kuvvetleriyle karşılaşınca yönünü Kербela'ya³ döndürür.

H. Hüseyin ve taraftarları Muharrem'in ikinci günü Kербela'da konaklarlar. Ubeydullah b. Ziyad, H. Hüseyin'den Yezit lehine biat alması için Ömer b. Sa'd'ı 4000 kişilik kuvvetle Kербela'ya gönderir. Ömer, Yezid'in emrini H. Hüseyin'e bildirir. H. Hüseyin yapılan görüşmelerde Yezid'e biat etmeyeceğini, bununla birlikte Kufe'ye gitmekten vaz geçtiğini, Şam'a yahut Mekke'ye dönmek istediğini söyler. İbn Ziyad onun bu teklifini kabul etmez, teslim olmazsa öldürülmesini emreder. H. Hüseyin akrabalarını ve taraftarlarını toplayarak durumu anlatır, geri dönmelerini ister. Kuvvetlerdeki dengesizliğe rağmen pek çok kişi Ali bin Hüseyin'e bağlılık göstererek, birlikte ölmek istediklerini ifade ederler. Kararın kesinleştiğini anlayan Ubeydullah b. Ziyad, H. Hüseyin taraftarlarının Fırat nehri ile irtibatlarının kesilmesini buyurur.

Savaş 10 Muharrem sabahı, Ömer b. Sa'd'ın attığı okla başlar. Yezit'in dört bin kişilik ordusu karşısında yalnız 73 kişiden ibaret olan H. Hüseyin ve taraftarları günlerdir çölde açlıktan, susuzluktan bitkin durumdadırlar. Her birisi kahramanca çarpışarak tek tek şehit olur. Akşama doğru H. Hüseyin de savaşa girer. Cesurca döğüşür. Onu teke tek vuruşmada yenemeyeceklerini anlayan Şimr, kalabalık bir grupla hücum eder. H. Hüseyin aldığı çok sayıda kılıç darbesinden ötürü atından düşer, Sinan b. Enes b. en-Nahaî'nin mızrağıyla şehit edilir (H.10 Muharrem 61/M,10 Ekim 680).

H. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra savaş sona erer, çadırlar yağma edilir. Hasta olduğu için savaşa iştirak edemeyen Ali b. Hüseyin (Zeynelabidin)'nin öldürülmesine Ömer b. Sa'd engel olur. Cesetler açıkta bırakılarak, kadınlar ve diğer savaş esirleri, şehitlerin başlarıyla birlikte önce Kûfe'ye, oradan Dımışk'a (Şam'a) götürülür. Yezid, Zeynelabidîn'e ve Ehl-i Beyt kadınlarına önce kötü davranırsa da sonra tavrını değiştirir. Kербela'da yağma edilen malların zararını ödeyerek, hepsini Medine'ye gönderir.

3. Kербela Olayının Menkıbevî Nitelik Kazanması

Sebeb ve cereyan şeklini kısaca özetlediğimiz bu olaydan sonra devam eden hilafet meselesindeki anlaşmazlıklar, savaşlar, gizli veya açık mezhep mücadeleleri, özellikle Arap olmayan müslümanların çektikleri eziyetler, ölümler, Kербela olayının etkisini ve canlılığını yüzyıllarca koruması-

³ Kербela, Bağdat'ın hemen hemen 100 km güney batısında yer alır. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Kербelâ", C.XXV, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, s.271-272.

na sebep olur. Söz konusu vaka, daha oluş safhasında dahi müslümanlar arasında ses getirmeye başlamış, olayın hangi sebeplerle başladığı, nasıl meydana geldiği, kimin ne dediği, ne yaptığı pek çok kimse tarafından merak edilmiştir.

Savaşın sonucu; üzüntü, pişmanlık, hayal kırıklığı, intikam gibi duyguların yanında cevabı verilemeyen pek çok soruyu beraberinde getirmiştir: Kufeliler neden bu kadar vefasız davranmışlardı? Hz. Hüseyin yenileceğini bile bile savaşa niçin girmişti? Yezid, Hz. Hüseyin'in biat isteğinden başka öldürülmesi için emir vermiş miydi? Ömer b. Sa'd'ın ordusu çok kalabalık olmasına rağmen 73 kişiden oluşan Hüseyin taraftarlarını niçin esir almakla yetinmemişlerdi? Bebek çağında çocukların da bulunduğu bu grubu neden çöl sıcağında on gün susuz bıraktılar? Hz. Hüseyin, neden teslim olmadı da kendisinden önce taraftarlarının, yeğenlerinin, oğullarının öldürülmesine izin verdi? Neden Allah'tan yardım istemedi? Allah, hakkı savunan Hz. Hüseyin'in Yezit gibi zalim bir hükümdar karşısında mağlup olmasına hatta öldürülmesine nasıl izin verdi? Bütün bu ve benzeri soruların ardında sır teşkil eden başka sebepler mi vardı?

Kerbela Olayına Menkıbevî Özellikler Atfedilmesi: İnsanlar bilinmeyen zamanlardan beri anlayamadıkları, aciz kaldıkları olayları, durumları geçmişten gelen inanç, tecrübe gibi birikimlerle açıklamaya çalışmışlardır. Bu çözümlenelerde bazı tabiat kuvvetlerinde kutsal/ilahî özellik olduğuna, bilinmeyen gücün/güçlerin yardım ettiğine veya cezalandırdığına inanmışlar, bazı unsurları kişileştirmişler ve bütün bu inançlar etrafında pek çok efsane/menkıbe oluşturmuşlardır. Gerçek olayın, inanç ve gerçek dışı öğelerle örüldüğü kısa anlatı türüne *menkıbe* denilir. Her halk anlatısı gibi, menkıbeler de halkın kolektif duygu ve düşüncelerini ihtiva ettiğinden, menkıbenin içeriği ile onu oluşturanlar arasında yakın ilişki vardır. Menkıbeleri anlatan da dinleyen de anlatıda yer alan olağanüstü unsurların gerçek olduğuna inanır. Bu anlatımda genellikle, belli kalıplar hâlinde kaynağa/râviye yer verilmesi, ondaki inanç unsurunu güçlendiren özelliklerdendir. Menkıbeler halk tarafından anlatılırken, bazı yazarlar gayelerine göre, belli bir konuya ait olanlarını bir araya getirerek yazıya çekerler. Bu anonim anlatılar adeta kutsal kabul edildiğinden, yazarlar genellikle, sözlü ürünün yazılı ortama/yazı tekniğine aktarılması sırasında yapılması gereken değişiklik dışında⁴ içerik olarak metinde önemli değişiklik yapmazlar.

⁴ Bkz. Walter Ong, *Sözlü Kültür ve Yazılı Kültür*; İstanbul 1999, s.122-125.

Kerbela olayı ve Kerbela Sultanı'nın başından geçenler nesilden nesile anlatılırken yeni olayların, durumların, kültürlerin etkisiyle beslendi. Bu durum halk arasında yeni inançların, efsanelerin doğmasına sebep oldu. Hilafetin Hz. Ali ve ailesinin tabii hakkı olduğunu kabul eden Şiaya mensup kimselerin iddialarını gerçekleştirmek için yaptıkları gizli ve açık mücadeleler, çekilen sıkıntılar, yazdıkları eserler yeni inançların yayılmasına ve gelişmesine yol açtı. Kerbela savaşı ve ona bağlanan olaylar; ayetler, hadisler, İslamiyet öncesi inançların etkisi ile yorumlandı, değerlendirildi⁵. Kerbela aslında siyasî bir olay iken zamanla mukaddes bir hüviyet kazandı. "Hz. Hüseyin Kıyamet gününde günahkâr ümmetinin şefaati ni temin etmek için şehit oldu. O hakkın batıla karşı zaferini ilan etmek için bile bile ölümü seçti. O, zulme uğrayanların, bela çekenlerin, inancı uğruna kendisini feda edenlerin sembolüdür." denildi⁶. Hz. Hüseyin ve yakınlarının Kerbela'da şehadetinin anılması, her sene Muharrem ayında tekrarlanan matem törenlerine dönüştü. Yezit zalimlerin, Hz. Hüseyin mazlumların sembolü kabul edildi. "Hz. Hüseyin'in katline katılanlar, hatta Kerbelâ'da onun yardımına koşmayanlar ilahî cezaya çarptırılacaklardır. Bir kimse Hüseyin'in şehit edildiği gün, yani aşure günü ağlarsa Kıyamet günü peygamber ve yakınlarıyla beraber olacaktır" inancı gelişti. Zamanla, Hz.Hüseyin'in şehadetine ağlamak⁷, matem tutmak, bu konuda eser vermek sevap kazanmak için vesile kabul edildi.

Kerbela hadisesi bütün İslam âleminde yeni örf ve âdetlerin doğup, yaygınlaşmasına sebep oldu. Cereyan eden acı hatıra dolayısıyla kana kana su içilmedi. Müslümanlar ne zaman ıstırap, keder, bela ile karşılaşsalar peygamberin torununun çektiği sıkıntıları hatırlayıp teselli buldular. Bu vaka ve ona bağlanan diğer olayların etkisiyle özellikle Şiîler arasında yeni gelenekler teşekkül etti ve gelişti. Hz. Hüseyin'in türbesi ziyaretgah ve türbenin bulunduğu şehir Şiîlerce kutsal kabul edildi⁸.

4. Kerbela Olayının Yazılı Kültür Ortamında İşlenmesi

Farklı çevrelerde, farklı olayların etkisiyle, farklı birikimler ve tecrübelerle birleştirilerek anlatılan Kerbela olayı, tarih kitaplarında, edebî eser-

⁵ Şiîler iddialarını isbat etmek için bazı Kuran ayetlerini inançlarının delili olarak gösterdiler, ayrıca bunları teyit eden hadis mecmuaları meydana getirdiler.

⁶ [Hz.Hüseyin] hazret-i Zeynel'abidin'i bir dahı bağrına basup yüzün yüzine sürüp vedâ itdi..."Ey nûr-ı dîde, tarîk-i müsibetden inhirâf itme ki şîme-i enbiyâ ve şîve-i evliyâdur. Yakîn ki bu istilâ bize nasîb olmasaydı bizden sonar zâhir olan müselmanlara her belâ nâzil oldukda anı mücib-i gazab-ı ilâhî tasavvur idüp me'yus olmak mukarrer idi. Zihî sa'âdet ki belâ bizüm mülâzemetümüzde memdûh-ı ehl-i hakikatdür ve vukû-ı müsibet mücib-i tesellî-i etkiyâ-yı ümmet." Fuzulî, *Hadikatü's-Süeda*, s.423.

⁷ Bu dahı cümle ahhâr-ı sahîhadandır ki...her kim Hüseyin için ağlaya ya bir kimseyi ağlada vâcib ola ana duhûl-ı cennet". Fuzulî, *Hadikatü's-Süeda*, s.15/11-14.

⁸ Bkz. Mustafa Öz, "Kerbela" maddesi, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, c.XXV, Ankara 2002, s.273.

lerde de yer aldı. Sözlü anlatılar, yazılı eserler, olaya bağlı olarak teşekkül eden gelenekler birbirini etkilemiş, bütün bu birikimler soydan soya geçerek İslam tarihinin, kültürünün, edebiyatının ortak mirası olmuştur.

Tarih Kitaplarında Kerbela Olayı: Kerbela olayı ile ilgili tarihî bilgiler, ilmî tarihçilik bakış noktasından değerlendirildiğinde, vakanın ana hatlarının gerçeği aksettirdiği halde, ayrıntıların tam olarak tarihî realiteyi yansıtmadığı görülür. Çünkü konu hakkında geniş bilgi olmasına rağmen tarih araştırmacıları, bu bilgilerin bir kısmının gerçeğe uymadığını ifade etmektedirler⁹. Yazılı kaynaklara, belgelere, isim bildirilerek veya bildirilmeyerek nakledilen sözlü anlatılara dayanarak hazırlanan tarihlerde olay, tarihî realitenin yanında menkıbevî özelliklerle de yer alır. Bu eserlerde vakanın canlı şahitlerinin nakli olarak sunulan bilgilerde dahi bu özelliğe rastlanmaktadır. Anlatımda kaynak olarak verilen raviler güvenilir kişiler olmasına rağmen tarih anlayışındaki farklılık, sözlü eserlerdeki çeşitlenme özelliği, ilaveler gibi sebepler, aynı konu hakkında, ilk yazılan eserlerle daha sonra yazılanlar arasında bazı farkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Kerbela olayını ilk olarak kimin kayda aldığını belirten tarihî bilgi bulunmadığından konuyla ilgili ilk eserin ne zaman ve kimin tarafından yazıldığı bilinmemektedir. Önce kısa notlar, daha sonra kısa anlatımlar halinde kayda geçen Kerbela olayı, tefsir, hadis, ahbar, tabakat kitaplarında kısa bilgiler halinde ele alınırken, daha sonra tahkiyeye dayanan tarih yöntemiyle bütün kaynaklardan faydalanılarak konuyu ayrıntılı şekilde ele alan eserler verilmiştir. Bunların bir kısmı daha özenli bir dil ve üslupla kaleme alınmıştır. Tarihî-edebî mahiyet gösteren bu eserler zamanla *maktel-i Hüseyin*¹⁰ adıyla sunulmaya başlanmıştır. Bazıları tefsir, hadis

⁹ “Elhâsıl, kat’î olarak söylenebilir ki, Husayn hakkında bilgi veren eserler, teferruatta bir çok ilâveleri ihtivâ etmektedir ve rivâyetler, bize geldikleri en eski şekilleri altında bile, bir az romanlaştırılmış bulunmaktadır; bununla beraber, çok ciddi müellifler tarafından toplanmış olan bu eserlerin hâdiselerin cereyan tarzını doğru ve mevsûk bir tarzda tasvir ettiğinden şüphe edilemez. Günümüz tarih bilimi bakış noktasından değerlendirirsek Kerbela olayıyla ilgili olarak, ayrıntılı bilgi taşıyan çok sayıda kayıt/bilgi bulunmasına rağmen, özellikle şiî müellifler tarafından yazılan eserlerdeki bu bilgilerin bir kısmı bazı araştırmacılar tarafından şüphyle karşılanmaktadır.” Ahmet Ateş, ”Husayn”, *İslam Ansiklopedisi*, C.V/1, İstanbul 1965, s. 639.

¹⁰ “Arapça “katlV kökünden “maktel”; birinin öldürüldüğü yer, zaman, vahşice öldürme, ölümlere sebep olan büyük savaş demektir. Kelime cahiliye devrindeki öldürmelerden söz eden şiirlerde, katl karşılığı kullanılmakla beraber [Ebu’l-Ferec, *Kitâbü’l-Eganî*, V,34; VII,180; X, 75 v.b.], tarihî- edebî terim olarak özel anlamını İslamî devirde kazanmıştır. Hz.Muhammed devrinden itibaren İslamiyet’le ilgili mücadeleler, hilafet meselesinden kaynaklanan katller *ahbar, tarih, ensab* gibi eserlerde maktel kelimesi ile, konu içinde veya ayrı bölümler halinde yer almıştır. Zamanla ölümlerin sayısı ve önemi arttıkça **maktel** veya çoğulu **makatil** başlığı ile, tarihî-edebî nitelikli müstakil eserler yazılmağa başlanmıştır. Maktellerin öldürmelerle ilgili bilgilerin yer aldığı diğer (manzum veya mensur) eserlerden farkı, bu metinlerde yalnız ölüm olayının ele alınması ve bu katlin etraflı şekilde anlatılmasıdır. Hz.Ali başta olmak üzere bazı islâm büyüklerinin öldürülmelerini konu alan eserlere **maktel** denilirken, Kerbela hadisesinin siyasî ve sosyal sebeplerle önemi arttıkça, olayın hikâye edildiği Maktel-i Hüseyin’lere gösterilen ilgi de artmıştır. Zamanla bu eserlerin sayısı, şöhreti ve tesiri diğer maktellerin önüne geçmiş ve **maktel** denilince **Maktel-i Hüseyin** anlaşılır.” Bkz. Şeyma Güngör, “Maktel”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C.XXVII, Ankara 2003, s.455.

âlimi olan maktel yazarları, Kerbela ile ilgili belgelerle beraber, Kuran-ı Kerim'den, hadislerden, tefsir kitaplarından, diğer eserlerden, sözlü nakillerde ismi verilen veya verilmeyen anlatılardan da faydalanmışlardır. Bununla birlikte maktellerde kaynakların bir kısmını aynı iken, bazılarında yazarın bilgisine, dikkatine, özellikle de mensup olduğu mezhebe göre değişiklik gösterir. Çünkü bir yazar bazı kaynakları ve yorumları güvenilirmez bularak reddederken, kendi inancına, görüşüne uygun olanları eserine dahil eder.

H.z.Hüseyin tarihî bir şahsiyet olmasına rağmen daha ilk yazılı metinlerde dahi kendisine olağanüstü niteliklerin atfedildiği görülmektedir. O, Allah'ın en sevdiği kulunun en sevdiği torunudur. H.z. Hüseyin Allah'ın ideal kulunda var olmasını istediği pek çok niteliğe, hatta Şiîlere göre tamamına sahiptir. Maktellerde, genellikle korkusuzca savaştan bir gazi-veli tipi olarak yer alır. Halk tarafından onun keramet sahibi bir zat olarak kabul edilmesinin maddî delillerinden en önemlisi başsız cesedinin gömüldüğü Hâir mevkiindeki türbesinin ziyaretgâh hâlini almasıdır¹¹.

Maktel-i Hüseyin'lerde Kerbela Olayı: Kaynaklarda adı geçen en eski maktel-i Hüseyin, Kerbela olayından altmış yedi sene sonra ölen, (muhad-dis) Câbir b. Yezid el-Cu'fî'nin (ö.128/746) *Maktel el-Huseyn* adlı eseridir. Günümüze ulaşan ilk maktel metni ise, tarihçi Ebû Mihnef Lut b. Yahyâ el-Ezdi'nin(ö.H.157/M.774) eseridir. Yazılı ve sözlü kaynaklardan faydalanılarak meydana getirilen *Maktel el-Hüseyin*, tarihî hakikatin yanında menkabevî bilgiler de ihtiva eder. Bazı araştırmacılar, günümüze ulaşmakla birlikte yazmaları birbirinden farklılık gösteren metnin, orijinal olamayacağını söylemektedirler (Sezgin: 42)¹². Mensur olan ve şiirlere de yer verilen maktel, Muharrem'in ilk on günü okunmak üzere, on bölüme ayrılmıştır¹³.

Şiîlerin yardımıyla halifelîği elde eden fakat kısa zaman sonra aleyhlerine dönen Abbasîler (H.132/M.750-H.656/M.1258) devrinde, maktellere

¹¹H.z.Ali'nin medfun olduğuna inanılan Necef'teki türbesinden sonra, özellikle Şiîler, Alevilerce kutsal sayılan kabri, daha 65(684/685) senesinde dahi ziyaretgah olmuştur. Zaman zaman türbe tahrip edilerek ziyaret yasaklanmış, bazen tamir edilmiştir. Halk arasında H.z.Hüseyin'in türbesinin civarına gömülenlerin cennete gidecekleri itikadı hakimdir. "Zeynelâbidin, Muhammed el-Bâkir ve Câfer es-Sâdik'tan gelen rivâyetler H.z.Hüseyin'in kabrinin ziyaret etmenin meşruiyet ve faziletine dikkat çekmiş ve Şiîler'in ziyaretlerini arttırmalarına yol açmıştır. Şiîler'in H.z.Hüseyin'in türbesine olan düşkünlükleri zamanla aşırı boyutlara ulaşmış ve Kerbelâ kutsal (haram) belde sayıldığı gibi burayı ziyâret de hac ile kıyaslanmıştır." Mustafa Öz, "Kerbelâ" maddesi, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 2002, s.273.

¹²Mesela 1883'te maktelin Almanca tercümesini neşreden Wüstenfeld, eserin bir tarih kitabı değil tarihî roman olduğunu kaydetmiştir: *Der Tod des Husein Ben Ali und die Rach: ein historicher Roman aus dem Arabischen, Kitâb Maktel el-Husayn*, Göttingen 1883.

¹³Okuma yazma oranının çok düşük olduğu bu devirlerdeki makteller, toplantılarda okunmak üzere kaleme alındıklarından hem okuyanın hem dinleyen dinlenmesi için bölümlere ayrılmışlardır. Bu tip eserler çeşitli vesilelerle camilerde, tekkelerde, konaklarda, köydeki muhtarın veya eşrafın evlerinde, bir çok yerde düzenlenen toplantılarda okunmaya devam edilmektedir.

ilgi artmıştır. Hişam el-Kelbî (ö.H.204/M.819), Vakidî (ö.H.207/M.822), Nasr b. Muzâhim (ö.H.212/M.827), Hüseyin b. Yahyâ el-Kummî (ö. H.III/M.IX); Muhammed b. Zekeriya b. Dînâr (ö.H.298/M.910)'ın *Kitab Maktel el-Huseyn* başlığı taşıyan eserlerinde Ebû Mihnef'in kompozisyonunu, üslubunu, naklettiği rivâyetleri, sosyal ve siyasî şartların getirdiği yeni eklemelerle devam ettirmişlerdir.

Onuncu yüzyıla kadar *menkıbevî tarih* özelliği gösteren makteller, bu asırdan itibaren daha özenle yazılan *menkıbevî edebî tarih* anlayışıyla kaleme alınmaya başlanır.

Edebî Tür Olarak Maktel-i Hüseyin'ler: Duygu, düşünce, gözlem ve hayallerin insanda etki bırakacak şekilde ifade edildiği sözlü veya yazılı ürünlere **edebî eser** denir. Bu metinlerde, çoğu sözlü ve yazılı ortamda yüzyıllarca işlenerek anlam zenginliği kazanan kelimeler, şair/nasir tarafından dinleyici/okuyucu üzerinde ilgi, heyecan, bedii zevk uyandıracak şekilde, üslup denilen özel bir istifle bir araya getirir.

Maktellerin bir kısmı halk dili ve yalın üslupla yazılırken bir kısmı edebî nesrin ve şiirin estetik imkânlarından faydalanılarak ortaya konulmuştur. Kerbela olayı gibi son derece etkileyici trajik bir vaka, büyük sanatkarlar tarafından edebî haz, estetik duygu uyandıracak şekilde kaleme alınırken, her edip/şair bağlı olduğu edebî ekole uygun olarak sanatkârlık gücünü sergilemiş, böylece maktel türünde şaheserler ortaya konulmuştur.

Kerbela olayı hakkında ilk devre ait sözlü anlatılarda ve yazılı kayıtlarda vaka kısa ve sade üslupla ele alınırken, daha sonra yazılan kitaplarda, tarihî gerçek temel olmakla birlikte sanat değeri yüksek, içerik olarak tarih kitaplarına göre daha zengin ve ayrıntılı, didaktik olmaktan ziyade lirizm yönü ağırlıklı eserler telif etmeye başlanmıştır. Edebî değeri yüksek olan maktelleri kaleme alan yazarlar/şairler eserlerini halkın okuması, bilgilenmesi amacıyla yazdıklarını söyleseler de, eserlerinde kullandıkları dil ve sanatlı üsluplarıyla, edebî amacı ön planda tuttıkları veya en azından göz ardı etmedikleri anlaşılmaktadır.

Maktel türü içinde sanatkârlık değeri bakımından dikkati çeken ilk eser, Ebu Ferec el-İsfahanî' (ö.356?/967?) nin *Esma'u men kutile min Tâlibiyîn* 'idir. Bu eser sunuluşu ve edebî özellikler taşıyan işlenişiyile, birçok sanatkara örnek teşkil edecek bir form arz etmektedir.

Şif Büveyhîler devrinde (H.320/M.932-H.447/M.1055) Muharrem ayının resmî matem kabul edilmesiyle, maktellere verilen önem de arttı. Daha olayın cereyan ettiği asırdan itibaren menkıbevî unsurların ilavesi

ile efsanevî hüviyet alan bu trajik olay, İslâm öncesi İran kültürüne ait inançların etkisiyle yeni anlam kazandı. Hz. Hüseyin'in masum oluşu, bütün bilgilere sahip olması, şehâdetindeki sır, ona eziyet edenlerin dünya ve ahirette cezalandırılacağı, ölümüne ağlayanların cennette Ehl-i beyt ile beraber olacağı, bu mateme olağanüstü unsurların, tabiatın, hayvanların katılmaları gibi inançlar Taberî (ö.H.310/M.923), Ebu'l-Kasım Zemahşerî (ö. H.538/M.1144) vb. müelliflerin eserlerine ve maktellere yansıdı. Hz. Hüseyin'in şehâdetiyle başlayan Kerbela ziyareti ve matem anlayışı, zamanla günahlardan arınmak, sevap kazanmak için vesile kabul edildi. Bu devirden itibaren maktel yazarları artık eserlerini yalnız bilgi aktarmak amacıyla değil, matem toplantılarında halkın okuması için kaleme aldılar.

Bütün bu tesirlerin ve inançların etkisiyle maktellerin muhtevası genişletildi. "Hz. Hüseyin ümmetinin günahlarının affi için şehit oldu, onun şehâdetine ağlayanlar cennette Ehl-i beyt ile beraber olacaktır." inancının hâkim olduğu maktellerde; belâ, mâtem, sevap, saadet duyguları bir arada işlendi. Maktelini meşhedi ziyaret edenlerin yanında bulundurmaları için yazdığını söyleyen Rادیؤددین Ali b. Musa et-Tâusî (ö.H.644/M.1266) Kerbela olayını bir fâcia olarak değil, Şiîler için ilahî bir lutuf olarak vuku bulduğunu belirtti. Bu inancı taşıyan İranlı yazarlar ve Hüseyin Vâiz ekolünü devam ettiren sanatkarlar eserlerine **maktel** değil, *Ravzatü'ş-Şüheda*, *Hadîkatü's-Su'ada*, *Sa'adetnâme* yahut *Şühedânâme*, *Dâstan-ı Gam*, *Mecâlisü'l-Ahzan* gibi isimler verdiler.

XV. yüzyıl sonu XVI. yüzyıl başlarında şiiyi benimseyen ve/veya Ehl-i Beyt'e sevgiyle bağlı olan hükümdarların teşvikiyle, edebî kalitesi yüksek makteller yazıldı.

5. Kerbela Olayının Edebî Şaheser Olarak İşlenişi

Kendi türünde benzeri yazılamayan, üstün ve kalıcı nitelikteki baş yapıtlara **şaheser** denilir. Zengin kültür birikimiyle kaleme alınan bu eserler her devrin okuyucusu tarafından beğenilir ve türünde yazılan eserler için örnek teşkil eder.

Maktel türünün şaheseri kabul edilen kitap, Hüseyin Vâiz Kâşifî tarafından, 908/1502-3'de Fars diliyle yazılmıştır. Kerbela olayıyla ilgili kendisinden evvel yazılanları dikkatle inceledikten sonra eserini kaleme alan Kâşifî, maktellerde sıkça işlenen "ıstırapın yüceliği" anlayışına ağırlık vermiş ve kitabına *Ravzatü'ş-Şüheda* (şehitlerin bahçesi) başlığını koymuştur. Önceki maktellere göre konunun sınırlarını genişleterek, Hz.Adem'den itibaren bazı peygamberlerin çektikleri ıstıraplar üzerinde durmuş, daha sonra Hz. Muhammed'e, ailesine ve özellikle Kerbela olayına yer vermiştir.

Önemli tefsir ve hadis âlimlerinden Hüseyin Vaiz Kaşifi, olayı yalnız hilafet meselesi olarak ele almamış, İslâmî inanç ve malzemen faydalanarak, maktele âdetâ bütün insanlığı ilgilendirecek beşerî anlam katmıştır. Bu amaçla en seçkin kişilerinin başına gelen belaları örnek göstererek: “Başınıza gelen belalara, sıkıntılara karşı sabır gösterin, sabır saadetin müjdesidir.” mesajını vermek istemiştir: Allah en şiddetli belayı en sevdiği kuluna, sonra dereceler hâlinde diğer sevdiğine verir. Peygamberler tarihi bu gerçeğin delilidir. Nitekim Hz. Adem’den itibaren peygamberlerin başına türlü belalar gelmiştir. Bunların içinde en şiddetlisi Allah’ın en sevgili kulu olan Hz. Muhammed’in başına gelen belalardır. Kendisi çok çile çektiği gibi, sevdiğinin başına gelecek dertlerden de haberdardır. O bütün bu musibetleri sabırla karşılamıştır. Bu belaların, ıstırapların en şiddetlisi Kerbela olayıdır ki Hz. Muhammed’in en sevdiği torunu, fanî dünyanın malı mülkü için, müslümanlar tarafından katledilmiştir.

Takdimî, tertibi, üslubu ile kısa zamanda İslam âleminde tanınan *Ravzatü’ş-Şüheda*, Şîliği resmî mezhep kabul eden Safevîler (H.905/M.1499-H.1164/M.1750) devrinde, bilhassa İran’da çok beğenilir. Özellikle Muharrem ayında tekrarlanan matem toplantılarında okunan bu kitap, zamanla adı ile ilişkili olarak “ravza” denilen matem toplantılarında “ravzahan”lar tarafından ezbere sunulmuş, daha sonra tertip edilen taziye (And: 35) meclislerine de model teşkil etmiştir. Şîî ve Sünnî sanatkârlar üzerinde güçlü etki bırakan bu eser, kısa zamanda bir ekol teşkil etmiş, Muharrem ayında okunmak üzere kısaltılmış örnekleri hazırlanmış, tercüme ve şerhleri yapılmıştır.

Maktel Türünün Türk Edebiyatı’ndaki Şaheseri: Türk Edebiyatı’nda istinsah tarihinden hareketle bu türün en eski örneği kabul edilen maktel, Kastamonulu Şâî ‘nin *Dâstân-ı Maktel-i Hüseyin*’dir. Bunu edebî mahiyette veya müellifi bilinmeyen halk tipi yazılmış diğer makteller takip eder. XVI. yüzyıla kadar Türk Edebiyatı’nda yazılan maktellerde özellikle Ebu Mihnef örnek alınırken, bu asırdan sonra genellikle Hüseyin Vâiz’in eseri tercih edilmiş ve *Ravzatü’ş-Şüheda*’yı model alan birçok maktel yazılmıştır. Bu eserlerden birisi de Fuzulî’nin *Hadikatü’s-Su’ada*’sıdır.

H.954/M.1547’den önce kaleme alınan bu kitap, edebî eleştirmenler tarafından Türk Edebiyatı’nda maktel türünün şaheseri kabul edildiği gibi, bazı otoriteler tarafından lirizm bakımından Kaşifi’nin eserinden üstün olduğu ifade edilmiştir. Şâir Fuzulî’nin vâiz Kâşifi’ye göre eserini edebî değer bakımından üstün kılan, maktel türündeki trajik atmosferi muhteşem bir

lirizm içinde yansıttığıdır¹⁴. Özellikle şiirler hem mensur kısımlarla daha uyum içinde hem de çok daha şâirânedir.

Türk Edebiyatı'nda pek az eser onun kadar zamanda, mekânda, sosyo kültürel tabakalar ve edebî zümreler arasında tanınmıştır. Kütüphanelerde 260'dan fazla yazması olan bu maktelin Rumeli'den Hindistan/Pakistan'a kadar uzanan şöhreti ve tesiri o kadar güçlüdür ki, model aldığı *Ravzatü's-Şüheda* gibi *Hadikatü's-Su'ada* da bir ekol meydana getirmiş, ona benzer eserler yazılmış, tercümeleri, kısaltmaları yapılmıştır. Hatta *Ravzatü's-Şüheda'nın* büyük şöhretine rağmen, Farsçaya tercüme edilmiştir.

Fuzulî ve Hadikatü's-Süeda'sı: Hayatı Bağdat, Necef, Kerbela üçgeni içinde geçen Fuzulî coğrafi, siyasî ve sosyal sebepler dolayısıyla Kerbela olayının etkilerinin şiddetle duyulduğu bir muhitte yaşamıştır. Her sene tekrarlanan Muharrem ayınlarında halkla beraber o muhteşem hüznü hissederken, Hz.Hüseyin'in şehadeti konusunda Türk diliyle kaleme alınmış bir eserin olmadığını düşünerek Türkçe bir maktel yazmak istemiş ve çok beğendiği *Ravzatü's-Şüheda'yı* Türkçeye aktarmaya karar vermiştir. Bu tercümede serbest davranarak Hüseyin Vâiz'in eserinin bazı kısımlarını özetlemiş, Ebu Mihnef, Muhammed Tâvûsî başta olmak üzere pek çok yazılı ve sözlü kaynaklardan da faydalanarak ilaveler yapmış, bazı kısımları eserine dahil etmemiştir. On bir bâb ve bir hâtimedden ibaret olan makteline, "bela saadettir" anlayışıyla, *Hadikat's-Süeda*, ebedî saadete ulaşanların bahçesi adını vermiştir. Kompozisyon ve şekil bakımından da *Ravzatü's-Şüheda'yı* takip eden eser, esas itibarıyla mensur olmakla birlikte manzum kısımlarla zenginleştirilmiştir.

Divan edebiyatı ekolüne bağlı bir şair olan Fuzulî, *Hadikatü's-Süeda'yı* edebî eser meydana getirmek amacıyla değil, didaktik gayeyle, Türkleri bu konuda bilgilendirmek (hikâyeci tarih), ondan faydalı sonuçlar çıkartmalarını sağlamak (öğretici tarih) amacıyla yazmıştır. O mesleğinde ilme çok değer veren hassas ruhlu bir şairdir. Bu sebeple halkın ihtiyacı olduğunu anladığı bir konuyu, ayrıntılı bir bibliyoğrafik çalışmadan sonra, en önemli maktelleri, konuya en uygun malzemeyi tesbit etmiş, birleştirdiği bilgileri işlediği konuya yakışır üslupla dile getirmiştir. Divan edebiyatı estetik anlayışına göre kaleme alınan ve ayet, hadis ve atabözleriyle zenginleştirilen eserin mukaddime kısmı ve fasıl başları sanatkârane üslup ihtiva etmekle

¹⁴ "Tasannû kokusunu pek az duyuran olgun bir san'at ile ve Fuzulî'ye hâs secîli fakat akılcı ve samîmi üslûb ile yazılan bu eser, ifâde kudreti ve canlılığı bakımından, Husayn Vâ'iz'in eserine, şüphesiz ki fâiktir." M.Fuad Köprülü, "Fuzulî", *İslâm Ansiklopedisi*, C.IV, s.695. *Hadikatü's-Süeda'nın* bedîî değeri hakkında tezkireler ve diğer kaynaklardaki bilgiler için bkz. Şeyma Güngör, *Hadikatü's-Süeda*, C.VI, Ankara 1987, s.XLIV-XLV.

beraber eser genellikle şehirli halkın dil ve anlatımından da faydalanılarak, onların anlayacağı nispeten sade dil ile yazılmıştır.

Şair Fuzulî'ye *Hadikatü's-Süeda*'da yansıttığı lirizmi kazandıran sebeplerden birisi de şüphesiz halkın Kerbela olayına yüklediği menkabevî anlamdır.

Hadikatü's-Süeda'da Yer Alan Menkıbeler ve Menkıbe Motifleri:

Hadikatü's-Süeda'da kısa veya nispeten uzun olmak üzere altmış sekiz menkıbe yer alır. Fuzulî konuyla ilgili menkıbeyi anlatmadan önce, genellikle alıntı yaptığı kitap ve/veya müellif adını, yahut râvi adını verdiği gibi, bazen de yalnızca “rivayettir”, “rivayet edildiğine göre”, “rivayet edilmiştir ki”, “sahih haberlerden nakledildiğine göre”, “Ehl-i beyt imamlarından nakledildiğine göre” gibi ifadelerle kaynağın adını zikretmemiştir.

Sözlü anlatılarda/anlatmalarda olağanüstü nitelik taşıyan ve türlerde tekrarlanarak canlılığını koruyan anlamlı, en küçük unsura **motif** denilir¹⁵. Mit, masal, efsane, menkıbe, halk hikayesi gibi sözlü anlatılarda temel unsur olan motifler, olayla, şahıslarla, zamanla ve mekânla ilgili olarak yer alır ve onlara belli özellik kazandırır

Hadikatü's-Süeda tarih kaynaklı bir eserdir. Kerbela olayının tarihî kaynakları arasında sözlü anlatılar / menkıbeler çok önemli yer tuttuğundan Fuzulî'nin eseri, tabii olarak menkıbelerden de faydalanılarak kaleme alınmıştır. Çalışmamızın konusu *Hadikatü's-Süeda*'daki menkıbeler olmayıp tarihî olayın halk anlatılarında menkıbevî nitelik kazanması, tarihî vakanın menkıbevî özellikleriyle tarih kitaplarına, tarihî-edebî eserlere, özellikle şaheserlere yansması olduğu için, söz konusu menkıbelerin yalnızca motiflerinden örnekler sunmakla yetiniyoruz.

Motifleri tespit etmemizin sebebi sözlü anlatılarda geleneğe bağlı olarak canlılığını sürdüren bu unsurların *Hadikatü's-Süeda*'da da yer aldığını göstermektir. Çünkü anlatıların temel unsuru motiftir ve menkıbe o motif etrafında dokunur. Bu motifler sözlü anlatılarla taşındığı gibi, yukarıda izah edildiği üzere yazılı metinlerde de yer alır ve eserlerin okunma/anlatılmaları sırasında birbirini etkileyerek hayatiyetini devam ettirir.

¹⁵ Stith Thompson tarafından hazırlanan *Motif Index of Folk-Literature* (1958) adlı eserde daha ziyade masallara tatbik edilen bu çalışmadan sonra Türk Edebiyatında da motif araştırmaları yapılmıştır. Bunların başlıcaları; Saim Sakaçoğlu, *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu* (1980), Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri* (1983), Hasan Köksal, *Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı*(1984), Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Folklorunda Kesik Baş*(1989), Metin Ergun, *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi* (1997), Ali Berat Alptekin, *Halk Hikayelerinin Motif Yapısı*(1997)'dir.

Hadikatü's-Süeda'da yer alan keramet motiflerini; insanlarla, hayvanlarla, bitkilerle, gök ve yerle, tabiat dışı (melekler, cinler, yer altı mahlukları, ejderler gibi) unsurlarla ilgili motifler olmak üzere beş ana başlık altında toplayabiliriz:

İnsanlarla İlgili Motifler: Hz. Hüseyin *hastalık ve vücut arazlarını giderme* niteliğine sahiptir; henüz bebekken dokunduğu melek iyileşir (305)¹⁶. Hz.Hüseyin'in kanı kör kızın gözüne damlayınca kız görmeye başlar (437). Buna karşılık bedduası da yerini bulur (337). Ölümü sırasında ve sonrasında olağanüstü haller oluşur: Ölümü üzerine yalnız insanlar değil *melekler, cinler* de yas tutar (430). O'nun vefatından sonra bazı melekler Kerbela'daki mezarı üzerinde kıyamete kadar yas tutmakla görevlendirilmiştir (306). Kerbela'ya Yezid taraftarı olarak katılanlar daha sonra olağanüstü şekilde cezalandırılırlar (374-475, 479-480).

Kitapta *kesik başla* ilgili birçok motif, birkaç varyant halinde yer alır: Hz.Hüseyin'in başı Şam'a götürülünceye kadar menzillerden geçerken türlü kerametler zuhur eder: Gece yarısı kesik başın bulunduğu yere nur iner (441, 455). Hüseyin'in kesik başı dile gelir (444, 448, 453, 456) Başı ziyaret edenlerin ahirette mükafatlandırılacağı, saygı göstermeyenlerin cezalandırılacağını işleyen farklı kerametler zuhur eder (531).

Başsız Bedenle İlgili Motifler: Hz.Hüseyin'in *başsız bedeni* uçkurunu almak isteyen haine mani olur. Kesik baş yerine konulunca o kişi canlanır (300). Müslim Akil'in çocuklarını katleden şahsın başı kesilip suya atılınca su kabul etmez, toprak kabul etmez, nihayet ateşe atılır (300).

Kesik Baştan Akan Kanla İlgili Motifler: Hz.Hüseyin'in kesik başından akan kanı, taşı yakut madenine döndürür. Her Muharremde o kan çuşa gelir (449). Hz.Hüseyin'in kanı yere dökülür dökülmez cihana zelzele düşer. Kesik baştan akan kan Hüseyin'e kötülük eden kişide yara oluşturur ve o şahsın ölmesine sebep olur (444). Hz.Hüseyin şehit olunca bir melek elindeki şişeye onun *kanını* doldurup gökkubbeye iletacaktır (346). Hz.Muhammed'in Ümmü Seleme'ye verdiği toprak, şehadet günü kana dönüşür (32-33).

Rüyalarla İlgili Motifler: Hz.Hüseyin (258, 345), Müslim Akil'in oğulları rüyalarında şehit olacaklarını öğrenirler (297). Başka şahıslar da rüyalarında Hz.Hüseyin'in şehit olacağını görürler (241).

Tabiat Unsurlarıyla İlgili Motifler: Hz.Hüseyin şehit edildiği zaman *gökyüzünü* toz kaplar (430) cihan üç gün karanlık içinde kalır. Yedi kat gök

¹⁶ Bu rakamlar Fuzulî, *Hadikatü's-Süeda*, İstanbul 1987 baskısına ait kitaptaki sayfa numaralarıdır.

kan ağlar (10), dokuz felek matem tutar (501-504). Hüseyin'in kanı yere dökülür dökülmez cihana zerzele düşer. *Gökyüzü* Hz.Hüseyin şehit edildiği zaman *kan yağmur* akıtmak ister ama izin verilmez (105). *Gökten* kesik başların yanına nuranî bir çadır iner (476). Hz.Hüseyin'in şehadeti üzerine *ay ve gün* mateme gark olur (348). *Şafak kızılığı* Kerbela vakasından sonra meydana gelmiştir (104). Başlar Nusaybin şehrinde görülünce çakan *şimşek*, şehrin çok yerini yakar (449); Şam'da Zeynelabidin'in halka Kerbela olayını anlattığı cuma namazından sonra öylesine *yağmur* yağar ki şehrin bir kısmı harap olur, yüzbinden fazla insan ölür. Şehir kötülüklerden temizlenir. Hz.Hüseyin şehit edildiği zaman cennetten Cebrail tarafından getirilen şişe içindeki *toprak* kana dönüşür (244). Müslim Akil'in iki oğlu öldürülünce *zemin ve zaman* kapkara olur (299), meleklerin zemzemlerinden çıkan gürültü *toprakaltı yaratıklarına* erişir (299). *Su ve yer* günahkar kişinin kesik başını kabul etmez (300); kötü, olumsuz nesnelere ancak yakılabılır (300).

Hayvanlarla İlgili Motifler: Kerbela savaşından sonra harp meydanında bırakılan cesetleri kırk gün *aslanlar* bekler. Hz.Hüseyin'in *atı* o şehit olunca yüzünü veya yelelerini (430) sahibinin kanına sürer, sonra Ehl-i Beyt kadınlarının yanına (431), daha sonra sahraya giderek uzaklaşır (431). Hz.Hasan kaybolan kardeşini ararken karşısına çıkan *ceylan* dile gelerek Hz.Hüseyin'in bulunduğu yeri bildirir (143). İki yavrusundan birisi avcılar tarafından yakalanıp Hz.Hasan'a hediye edilen *ceylan*, diğer yavrusunu kendisi getirip Hz.Hüseyin'e hediye eder (247). Hz.Hüseyin şehit edildiği zaman bir *güvercin* kanadını kana sürer ve kör olan iyi kalpli Yahudi kızının gözüne damlatır, kızın gözleri açılır (437)). Bir rivayette *beyaz güvercin* (437) bir başka rivayette bir *karga* (32), İmam Hüseyin şehit olduğu zaman kanatlarını mazlûmun kanına bularlar. Onları görenler Hz.Hüseyin'in şehit edildiğini anlarlar.

Bitkilerle İlgili Motifler: Yahudilerin şehit mezarlarının başına diktikleri çubuklar yeşerip *ağaç* olur; Hz. Muhammed'in kullandığı suyu döktüğü yerde yeşeren *ağacın* yaprakları Hz. Muhammed'in vefatında, yemişleri Hz. Ali'nin şehadetinde dökülür. Halk mübarek ağaç dedikleri bu ağacın yapraklarını şifa için kullanırlar. Hz. Hasan'ın vefatı ile dal ve gövdesi kurur, Hz. Hüseyin'in şehadeti ile toprağa karışır gider (436). Cennetten gelen elma Hz. Hüseyin'in şehadetiyle kaybolur, gönül temizliğiyle Hz.Hüseyin'in türbesini ziyaret edenler o elmanın kokusunu duya-bilirler (249).

Tabiat Dışı İnanç Unsurları, Fevkâlade Mahlûklarla İlgili Motifler:

Hız.Hüseyin'in doğumu *melekler* tarafından da kutlanır, Hüseyin'in do-
kunduğu hasta melek iyileşir (306). Hüseyin düşmana hücum ederken,
perilerin serdarı *cin* yardım etmek istediye de o bunu kabul etmez (419-
420). Hız.Hüseyin'in şehadeti üzerine *cinler* (442), *melekler* feryad eder
(442), yas tutarlar (430). Her cuma gecesi, yetmiş *melek* gelip, Kербela
şehitlerini ziyaret eder, sabaha kadar matem tutar, sabahleyin kazandıkları
sevap ile yerlerine dönerler (14). O'nun şehadeti merhametsiz feleğin
bile içini sızlatır (69). Hız. Hüseyin şehit edildiği zaman *melekler* intikam
almak için yeryüzüne inmek isterler ama müsaade edilmez (105). Gökten
kesik başların yanına nuranî bir çadır iner (476), içinden *melekler* çıkarak
başı ziyaret ederler (14). İmam Hüseyin'i öldürenlere *ejderhaların* ulusu
azap verir (474).

Sonuç ve Değerlendirme

Önemli tarihî olaylar, özellikle de zengin inanç unsuru taşıyan vakalar
halk arasında anlatılırken konu ile ilgili menkıbelerin teşekkülüne sebep
olur. Hikâyeci tarih ve/veya öğretici tarih anlayışı ile yazılan kitaplarda
söz konusu olay, yalnız tarihî realite olarak değil, menkıbevî özellikleriyle
de yer alır. Aynı konunun edebî dil ve üslupla kaleme alınması ile tarihî-
edebî nitelikte kitaplar telif edilirken, bunların arasında estetik değer taşı-
yan eserler de yazılabilir.

Araştırmamızda tarihî olayın başlıca üç aşamadan geçerek edebî-tarihî
nitelikli eserlerde yer aldığı görülmektedir: Tarihî olayın cereyan etmesi,
vakayla ilgili menkıbelerin teşekkülü, bu tarihî-menkıbevî malzemenin
edebî eserlerde / şaheserlerde yer alması.

İslâm tarihinde çok önemli yeri olan ve etkisi günümüze kadar süren
Kerbela Olayı zamanla zengin menkıbelerin oluşmasına zemin hazırlamış
bir vakadır. Bu olayda öldürülen Hız.Hüseyin İslam âleminde çok sevil-
miş, yüceltilmiştir. Şehadetinin hikâyesi, sözlü kültür ortamında nesilden
nesile aktarılırken, hakkında manzum ve mensur pek çok eser meydana
getirilmiştir. Bu eserlerde bir yandan Kerbela vakası anlatılmaya devam
edilirken hem olayın cereyan şekline hem de Hız. Hüseyin'e olağanüstü
nitelikler atfedilmiş. Böylece tarihî bir olay, bir taraftan efsanevî niteliğe
bürünürken diğer taraftan tarihî bir şahsiyet olan Hız.Hüseyin de, olağan-
üstü özelliklere sahip menkıbevî bir hüviyet kazanmıştır. Kerbela Olayı
ilk yazılı kayıtlardan itibaren tarih kitaplarında, maktel adı verilen tarihî-
edebî eserlerde bu özelliklerle yer almıştır. Bunlar zamanla yeni olayların
ve farklı yorumların getirdiği yeni unsurlarla zenginleşerek şaheserlere
konu olmuştur.

Fuzulî'yi *Hadikatü's-Süeda* adlı şaheserini yazmaya sevkeden, hüznemüttemayil mizacı olduğu kadar, o heyecanı duymasını sağlayan, onu bir maktel yazmaya teşvik eden çevresidir. Şâir, ömrünü geçirdiği Bağdat-Kerbela-Necef üçgeninde halkın, özellikle Kerbela yıldönümlerinde yaşadığı matem atmosferini görmüş, ıstırabını hissetmiştir. O, maktelinde Hz. Hüseyin'in macerasını ve ardındaki anlamı Türklere ayrıntılarıyla anlatırken, konuyu tarihî-menkıbevî özellikleriyle ele almış, eserini yazarken menkıbelerden geniş şekilde faydalanmıştır. Menkıbelerin maktellerde yer alması, esere içerik, kelime, özellikle de lirizm kattığı gibi bu kitapların daha kolay benimsenmesine, daha çok beğenilmesine de sebep olmuştur. Çünkü halk, söz konusu kitaplarda bildikleri, inandıkları anlatımla karşılaşmışlar, ayrıca parça parça edindikleri tarihî-menkıbevî bilgiyi, muntazam kompozisyon halinde, estetik haz bırakan bir eser/şaheser halinde bulmuşlardır.

Sözlü kültür ortamında kuşaktan kuşağa aktarılan pek çok menkıbe tarihin karanlıklarında kaybolmuştur. Günümüzde anlatılmaya devam edilenler ise unutulmaktadır. Tarihî olay, menkıbevî tarih, edebî eser akışında halk kültürünün oynadığı rolün önemini başka alanlarda eser meydana getirmek isteyen sanatkarların idrak etmesi, yalnız edebî alanda değil, müzik, resim, tiyatro hatta mimarî ve heykel alanlarında da yeni şaheserlerin doğmasına sebep olacaktır.

KAYNAKÇA

And, Metin, *Ritüelden Drama, Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye*, İstanbul, Yapı ve Kredi Kültür, Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2002.

Ateş, Ahmed, "Hüseyin", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1964, c.V/I, s.634-640.

Atlansoy, Kadir, "Edebî Metinlerin Tarih Kaynağı Olarak Değerlendirilmesi", *Tarih Boyunca Türk Tarihinin Kaynakları Semineri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1997, s.15-25.

Fuzulî, *Hadikatü's-Sü'eda*, (Hz.Şeyma Güngör), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

Güngör Şeyma, "Hadikatü's-Sü'eda", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.XIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1996. s.20-22.

-----, "Maktel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C. XXVII, 2003. s. 455.

-----, "Maktel-i Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C.XXVII, 2003. s.456-457.

Honingman, "Kerbela", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Milli Eğitim

Bakanlığı Yayınları, 1964, C.VI, s.580-582.

Karahan, Abdülkadir, *Fuzulî, Muhiti, Hayatı ve Şahsiyeti*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1949.

Köprülü, M. Fuad, “Fuzulî”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C.VI, s.695-701.

Kütükoğlu, Mübahat, *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Kubbealtı Neşriyeti, (Beşinci baskı) İstanbul, 1997.

Mahdum, Abid Nazar, “Ravzatü’ş-Şühedâ İle Hadikatü’s-Sü’edâ Mukayesesinin Işığında Eski Türk Edebiyatında Tercüme Anlayışı”, İstanbul, T.C.İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2001.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliyâ Menkabeleri*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983.

-----, *Türk Folklorunda Kesik Baş*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989.

Öz, Mustafa, “Kerbelâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.XXV, s.271-272.

Sakaoğlu, Saim, *Efsane Araştırmaları*, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1992.

Sezgin, Ursula, *Abû Mihnaf. Ein Beitrag zur Historiographie der umayyadischen Zeit*, Leiden 1971.

Tuncer, Mustafa, “Türbe Ziyaretlerinin Psikolojik Boyutu (Eyüp Sultan Türbesi)”, İstanbul, T.C.Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, 1996.

Üzüm, İlyas, “Hüseyin-Literatür“, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998, C.XVIII, s.521-522.

Vansina, Jan, *Oral Tradition as History*, Great Britain, James Currey Ltd., 1985.

Yıldırım, Dursun, “Tarih Yazımı ve Sözlü Kültür Ortam Kaynakları”, *Türk Bitigi, Araştırma/İnceleme Yazıları*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1998. s.87-101.